

Megjegyzések Csoma Lajos könyvismertetőjéhez¹

A Word hibaigazítója a cím egyik szavát zöld hullámvonallal húzza alá, stilisztikai hibát jelezve: „Ilyen szót nem illik papírra (képernyőre) vetni!”. Nekem azonban nem stilisztikai problémáim vannak Csoma Lajos írásával, még az adott szó (mely eredetileg egy anarchista weboldalról vett idézetben szerepel) esetében sem. Bár nem tagadhatom, hogy e témában nekem jobban tetszik József Attila halhatatlan töredéke:

*Ne légy szeles!
Bár munkádon más keres,
Dolgozni csak pontosan, szépen,
Ahogy a csillag megy az égen,
Úgy érdemes.*

Csoma Lajos a Károli Gáspár Református Egyetem docensének, Török Emőkének a könyvét ismerteti az *Eszmélet* olvasóival. Hamarjában nem tudtam a docens asszony könyvéhez jutni, de Csoma Lajos szövegéből és az interneten talált egyéb utalásokból valószínűsíthető, hogy a könyv lényegében Török Emőke PhD-disszertációjának publikált változata. A disszertációt megtaláltam a neten, és átolvastam. A dolgozatban lényegében a munka három fogalmi megközelítése szerepel: Hannah Arendté (munka, készítés és cselekvés szembeállítása), Jürgen Habermasé (munka versus interakció) és Marxé. Egyértelmű, hogy Török Emőke szimpátiája nem Marxé – amit neki felróni természetesen nem lehet. Ám Csoma Lajos Marxhoz való közelállását nemcsak az a tény mutatja, hogy írását az *Eszméletben* publikálta, hanem az is, hogy jóval többet foglalkozik a munka marx-i értelmezésével, mint a másik két gondolkodóval. Itt azonban – úgy érzem – helyenként kiigazításra, kiegészítésre szorul.

Manapság elég sok vitát folytatok (főképpen magukat anarchista kommunistának vallókkal) arról, hogy – szerintem, s úgy vélem Marx szerint is – a munka csak az emberiséggel együtt szüntethető meg, míg vitapartnereim szerint a munka mint elidegenedett emberi tevékenység a tőkével együtt megszüntetendő. E viták során vitapartnereim rendre olyan

érveket hoznak elő, olyan szövegekre hivatkoznak, ahol a szerintük a tőkén túl megszüntetendő munka, mint olyan, valójában a kényszermunka, bér-munka. Török Emőke – Arendtre és Habermasra hivatkozva – legalább következetesen elismeri, hogy ő munkán a fizetett munkát érti, elsősorban a bér munkát, illetve azt a munkát, amit (pénz)jövedelem elérése végett fejtenek ki, nem feltétlenül alkalmazottként. Csoma viszont elég következetlenül hol munkáról, hol bér munkáról, esetenként (bér) munkáról beszél. Vitáimban igen gyakran mutatok rá, hogy vitapartnereim engem „cáfoló” Marx-idézetei Marx korai műveiből valók, amikor Marx – kissé pongyola módon, „munkát” írt ott, ahol valójában bér munkáról beszélt. Nos, az egyik legismertebb ilyen idézet az 1844-es *Gazdasági-filozófiai* (párizsi) *kéziratokból* való, ahol Marx a munkásoknak a munkához való viszonyáról ír, s amit (Török Emőke nyomán) Csoma Lajos is idéz.² De Török Emőke „*A tőke*” III. kötetéből is idéz olyan szöveget, ami – látszólag – nem a bér munkáról, hanem általában a munkáról szól. Eközben figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy a III. kötetet Engels Marx befejezetlen kézírataiból állította össze, és nem kívánván belekontárkodni Marx hagyatékába,³ nem „javította ki” a kéziratok pongyolaságait.

Mindamellettt Török Emőke disszertációjában a marxizmus megközelítéssel kapcsolatban idézi Marxot (és Engelst):

Ugyanakkor azonban Marx számára a munka az ember nembeli lényege, ember-voltának megmutatkozása is, az embert emberré tevő tevékenység, hiszen az emberek „... akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor *termelni* kezdik a létfenntartási eszközeiket.”⁴

Itt Török Emőke egy igen súlyos fogalmi hibát vét, amire Csoma Lajos nem hívja fel a figyelmet: Marxék az adott idézetben nem a *munkáról*, hanem a *termelésről* beszélnek. Arról a termelésről, ami *alapvetően megkülönbözteti az emberi fajt az állatfajoktól*. Az állatok (legalább is a magasabbrendűek) és az ember abban megegyeznek, hogy az egyed- és fajfenntartásukat a(z első megközelítésben lényegében azonos jellegű) szükségleteik motiválják. Az a tény, hogy az embernek egy sor olyan szükséglete is van, amely az állatoknál nem fedezhető fel, nem oka, hanem következménye az ember és az állatok közötti különbségnek. Ahogyan Bertold Brecht megfogalmazta:

*Akárhogy csűrheted
és csavargathatod,
Előbb a has jön,
S csak aztán a morál!*

Ember és állat között a különbség az egyébként azonos jellegű szükségletek kielégítésének *módjában* van. Amíg az állatok szükséglet-kielégítésük során *alkalmazkodnak* az őket körülvevő természethez, azaz megpróbálják szükségleteiket az őket körülvevő természetben található dolgokkal kielégíteni, s ha ez nem sikerül, akkor arrébb vándorolnak vagy elpusztulnak, addig az ember az őt körülvevő természetet *alkalmazza*, azaz, ha nem talál a szükségletét közvetlenül kielégítő dolgot a környezetében, akkor olyat keres, ami eredeti formájában ugyan nem elégíti ki szükségletét, de azt *átalakítva* már alkalmas lesz a kielégítésre. Itt most nem bonyolódok bele abba a kérdésbe, hogy bizonyos esetekben látszólag az állatok is csinálnak ilyesmit. Nem bizonyítékként, csupán illusztrációként említem meg, hogy a méhek lépeik sejtjeit kizárólag viaszból készítik el, és még arra is képtelenek (persze *vica versa*), hogy a darazsaktól ellessék: a sejteket megrágott fából (azaz papírból) is el lehet készíteni. Ahhoz persze, hogy az ember ne csak alkalmazkodjon a környezetéhez, de alkalmazza is azt, sok-sok *ismerettel* kell e környezetről rendelkeznie. Egy-egy emberi egyed persze képtelen e sok-sok ismeretet saját tapasztalásai útján megszerezni, ezért az emberi szükséglet-kielégítés térben és időben széles körű *tapasztalatcserét* feltételez, amihez viszont *rendszeres, artikulált kommunikációra* van szükség az emberi egyedek és az emberi generációk között. Azaz az embereknek *társadalomba* kell szerveződniük.

Az embert emberré tevő sajátos – a természeti környezethez nemcsak alkalmazkodó, de mindenekelőtt azt alkalmazó és ezért szükségszerűen társadalomba szervezett – szükséglet-kielégítést nevezük *termelésnek*.

A fentiekből következik, hogy az *ember, a társadalom és a termelés* egymást feltételező, egymástól el nem választható egységet alkotnak. A német ideológiából Török Emőke által idézett fentebbi gondolat tehát *erről a termelésről* és nem a *munkáról* szól.

Ez a termelés az Arendt által kiemelt *készítés* tevékenysége és az elkészített dolog *elfogyasztása*, mint a tevékenység elválaszthatatlan egysége. Ezzel kapcsolatban írta Marx a *Bevezetésben* híres gondolatát:

Az a vasút, amelyen nem utaznak, amelyet nem használnak, nem fogyasztanak, az csak (potenciálisan) vasút, de nem valóságosan. Termelés nélkül nincs fogyasztás, de fogyasztás nélkül sincs termelés, mivel ebben az esetben a termelés céltalan lenne.⁵

Maga az arendti „készítés”, amelyet Marx ebben az idézetben (kissé pongyola módon) *termelésnek* nevez (helyesebb *termelőfolyamatnak* nevezni), összetett folyamat: természeti folyamatok és az ezeket a folyamatokat irányító, terelgető, befolyásoló emberi tevékenység elválaszthatatlan egysége.

Arendt tehát – hibásan – emberi tevékenységnek nevez egy összetett folyamatot, ami csupán egyik – igaz, döntő⁶ – mozzanatában emberi tevékenység.

Ez utóbbi emberi tevékenységet persze nevezhetné Arendt „készítésnek”, de ugyanilyen joggal mi, marxisták nevezhetjük „(általában vett) munkának”. A dolog első ránézésre *Occam beretvája* után kiált, ám egészen más lesz „a menyasszony fekvése”, ha belátjuk, hogy Arendt a bérmunkával azonosított munkát mereven szembeállítja a készítéssel, míg Marx és nyomában a marxisták a bérmunkában az általában vett (*általános*) munka *specifikus* formáját mutatják ki, amely a dialektika szabályai szerint az előbbiből származtatható, másfelől viszont sok vonatkozásban annak ellentétébe fordul. Ekkor már eléggé világos, hogy Occam borotvájának melyik megnevezést kell kivágnia a „készítés” és a „munka” közül.

Hogy Habermas szembeállíthatja a munkát az interakcióval, az annak a következménye, hogy ő – a neoklasszikus közgazdászokhoz hasonlóan – figyelmen kívül hagyja a *termelés a' priori társadalmi jellegét*, és természetesen – Arendt-hez hasonlóan – azt, hogy a munka a termelőfolyamat emberi oldala (a tőle elválaszthatatlan természeti oldal mellett).

Vegyük egy kissé szemügyre a marxi értelmezésű munkát. Annak legszembetűnőbb jellemzője a *céltudatossága*.

Ezt Török Emőke is így látja:

Definíciónk tehát valahogy így hangozhat: a munka egy a tevékenységhez képest külsődleges cél érdekében célracionálisan szervezett és annak alárendelt tevékenység, amely a tágan értelmezett emberi szükségletek kielégítésére irányul.⁷

A marxista megközelítés persze kicsit más. Én a következőképpen fogalmaznám meg:

A munka a szükséglet-kielégítés sajátos emberi-társadalmi formájának, a termelésnek az a *céltudatos emberi oldala*, amelyben a munkavégző ember a természet szükségletkielégítésre alkalmatlan dolgait a természetben készen talált, vagy korábbi munkával mesterségesen előállított *eszközök* segítségével szükségletkielégítésre alkalmasakká *alakítja át*.

E megközelítés szerint, a termelésnek két elválaszthatatlan emberi tevékenység az alkotó eleme: a *munka* és a *szükséglet-kielégítés* (a végső *fogyasztás*). A kettő között van egy igen fontos különbség: *a munka átruházható másra* (aki nem azonos a szükséglet-kielégítés szubjektumával), *a szükséglet-kielégítés nem ruházható át*.

A munka átruházható, de nem feltétlenül átruházandó. Ezért elvileg lehetséges, hogy a munka maga is szükségletté váljon. Ennek ellenkezője, hogy tudniillik a szükséglet-kielégítés munkává váljon – bár érdekes költői metafora lehet – a valóságban nem lehetséges. A híres marxi szavak:

Ezért a munkás csak a munkán kívül érzi magát magánál levőnek, a munkában pedig magán kívül levőnek. Otthon akkor van, amikor nem dolgozik, és amikor dolgozik, akkor nincs otthon. Munkája ennél fogva nem önkéntes, hanem kényszerű, kényszermunka. Ezért nem szükséglet kielégítése, hanem csak eszköz rajta kívül levő szükségletek kielégítésére.⁹

Maga a tény, hogy a munka átruházható, a szociológiai-logikai alapja az *idegen munka leigázásának, a kizsákmányolásnak*¹⁰.

Visszatérve a munka céltudatos voltára, a marxi értelmezésű munkának logikailag öt alapvető mozzanata különíthető el:

1. *Tervezés* – a cél kitűzése, a cél elérése, akadályainak, valamint azok leküzdési módjainak felismerése, számbavétele;

2. *Szervezés* – a cél eléréséhez, az akadályok leküzdéséhez szükséges eszközök kiválasztása, előkészítése;

3. *Kivitelezés* (a szűkebb értelemben vett *tényleges munkavégzés, átalakítás*) – a kiválasztott eszközök alkalmazása az akadályok leküzdésére, a cél elérésére céljából;

4. *Ellenőrzés* – az átalakítás eredményeinek összevetése a kitűzött céllal, az eltérések rögzítése;

5. *Szabályozás* – az ellenőrzés során feltárt, rögzített eltérések (ha vannak olyanok) kiküszöbölésének, mint új célnak a kitűzése és ezzel az új céllal új munkafolyamat elkezdése.

Látni kell, hogy minden egyes mozzanat maga is egy munkafolyamat, amit tervezni, szervezni, kivitelezni, ellenőrizni, szabályozni kell. De azt is látni kell, hogy amíg az 1), 2), 4) és 5) mozzanatokban a munkavégző ember szellemi (agyi) tevékenysége a meghatározó, addig a 3) esetben a fizikai (kétkézi) tevékenysége – ez a szociológiai szempontból lényeges *társadalmi munkamegosztás* fő alapja.

A nemek szerinti „természetes munkamegosztás” az állatok világában is jól megfigyelhető. Az a nemek szerinti (a nőkre nézve igen hátrányos) munkamegosztás, aminek Török Emőke – tiszteletre méltón – igen nagy figyelmet szentel, valójában az ebből a (fizikai vs. szellemi) munkamegosztásból származó kényszerű, társadalmi munkamegosztásnak (ami Marxék szerint azonos a *magántulajdonnal*) a következménye, és nem a nemek közötti természetes különbségekből fakadó természetes munkamegosztásnak,¹¹ amely a technikai és társadalmi munkamegosztások kialakulásával – más vonatkozásokban is – teljesen háttérbe szorul.

Amikor Lenin, Martov és társaik megalapították az első oroszországi marxista pártot, azt nem véletlenül nevezték el „Harci szövetség a munka felszabadítására” néven, és nem „Harci szövetség a munka megszüntetésére” néven. József Attila általam fentebb idézett töredéke sem a munka

megszüntetéséről beszél, hanem éppenséggel a felszabadításáról, amit megvalósítani ...

... csak pontosan, szépen,
Ahogy a csillag megy az égen,
Úgy érdemes.

Jegyzetek

- ¹ *Eszmélet* 113. sz. (2017. tavasz), 200–210.
- ² *Eszmélet* 113. 201.
- ³ Ahogyan azt Kautsky tette a *A tőke* IV. kötetével.
- ⁴ MEM 3, 21.
- ⁵ MEM 46/I. 18.
- ⁶ Lucien Sève kifejezése.
- ⁷ Török Emőke: *A munka. Szociológiai jelentések, társadalmi változások*. PhD- értekezés. Budapest, ELTE, 2011, 25.
- ⁸ MEM 42. 86. E szöveg folytatása az, amit Csoma Török Emőke nyomán idéz a *Gazdasági-filozófiai kéziratokból* (munkán itt Marx természetesen bérmunkát ért).
- ⁹ A magántulajdon és az idegen munka leigázása közötti azonosságot illetően utalok a *Kommunista Párt Kiáltványára*: „... a kommunisták ebben az egyetlen kifejezésben foglalhatják össze elméletüket: a magántulajdon megszüntetése”, illetve „A kommunizmus senkitől sem veszi el azt a hatalmat, hogy társadalmi terméket elsajátítson, csupán azt a hatalmat veszi el, hogy ezen elsajátítás révén idegen munkát leigázzon.” Itt egyben nyilvánvaló a személyes és a magántulajdon közötti marxi megkülönböztetés is (amit a sztálinizmus oly kártékonyan semmibe vett).
- ¹⁰ Főiskolai előadásaim során soha nem mulasztottam el megemlíteni, hogy gyereket kihordani, megszülni, szoptatni csak a nők tudnak, de a piszkos pelenkát a férfiak is ki tudják mosni, ahogyan ebédet főzni, takarítani stb. is.